

Rafiq Səfərov,
Milli Arxiv İdarəsinin Sənədlərin
nəşri və istifadəsi şöbəsinin baş məsləhətçisi

(əvvəli ötən sayımızda)

Qarabağda və Zəngəzurda erməni-daşnak quldur qüvvələri əmin-amanlığın pozulması istiqamətində ciddi-cəhdlə öz fəaliyyətlərini davam etdirməsinə baxmayaraq, Azərbaycan hökumətinin və Xosrov bəy Sultanovun rəhbərliyi ilə Qarabağ Qubernatorluğunun həyata keçirdiyi əks tədbirlər nəticəsində erməni-daşnak quldur qüvvələrinin təcavüzkar fəaliyyətlərinin qarşısını almaq mümkün oldu. Lakin 1919-cu il martın 21-də quldur erməni-daşnak hərbi dəstələri Qarabağa yeganə keçid olan Əsgəran keçidini ələ keçirə bildilər. Amma Xosrov bəyin başçılıq etdiyi Azərbaycan əsgərləri daşnak generalı Dronun quldur dəstələrini darma-dağın edərək Xankəndi və Şuşanı geri aldı.

Tarixi mənbələr təsdiq edir ki, Qarabağın dağlıq hissəsində, Zəngəzurda və ermənilərin planlarına daxil olan digər yerlərdə Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərpa edilməsində, sülhün bərqərar olunmasında Qarabağ general-qubernatoru Xosrov bəy Sultanov və onun qardaşı Sultan bəyin böyük xidmətləri olmuşdur. Xosrov və Sultan bəy Sultanov qardaşlarının və digər dəyərli vətən övladlarının simasında tarix bir daha sübut etdi ki, Vətənin və xalqın çətin günündə ona sahib çıxan bilən oğulları meydana olmuşdur, var və olacaqdır!

Təsadüf deyildi ki, həmin dövrdə ermənilər məhz Xosrov bəy Sultanovun əleyhinə yalnız Transqafqazda deyil, Avropa və Amerikada güclü təbliğat işi aparırdılar. General-qubernator Xosrov bəy Sultanov separatçılara qarşı qətiyyətli mübarizə aparmışdır. Həmin mübarizənin nəticələrindən biri idi ki, 1919-cu il iyunun 5-də erməni milli şurasının qatı irticaçı üzvləri ingilis komandanlığı nümayəndəsinin müşayiəti ilə Şuşadan Tiflisə sürgün edildi. Azərbaycan batalyonu iyunun 6-da Şuşanın ermənilər yaşayan hissəsindəki kazarmalarda yerləşdirildi. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində avqustun 15-də ermənilər Azərbaycan Hökuməti ilə saziş imzaladılar və onlar ermənilər yaşayan ərazilərin Azər-

yıl qəzalarının dağlıq hissəsində məskunlaşmış ermənilər özlərinin Azərbaycan Respublikası ərazisində olduqlarını qəbul edir. Qarabağ qu-

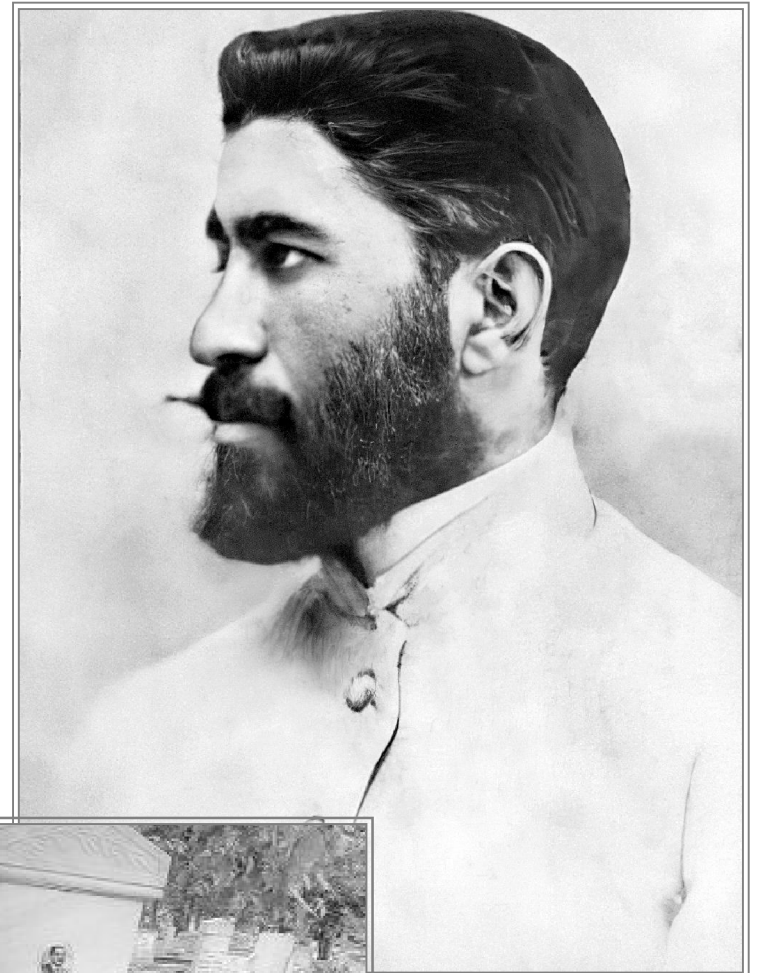
Şuşada ermənilərin ən xəyanətkar silahlı qiyamlarından biri 1920-ci il martın 22-də, Azərbaycan xalqının Novruz bayramı günü baş verdi.

1923-cü ildən general Xosrov bəy Sultanov mühacirətdə yaşamalı olur. O, Türkiyədə, İranda (1926), daha sonra Fransa və Almaniyada

Tarixdə iz qoyanlar: Azərbaycanın ilk hərbi naziri - Ermənilər Avropada da ona qarşı təbliğat aparırdılar

baycanın tərkib hissəsi olduğunu qəbul etdilər. 2 sentyabr 1919-cu il tarixli «Azerbaydjan» qəzetində dərc olunmuş məlumatda qeyd edilirdi ki, Şuşikənddə 8 gün davam etmiş 7-ci erməni qurultayının nümayəndələri Qarabağın general-qubernatoru Xosrov bəy Sultanovun yanına gələrək Qarabağın dağlıq hissəsinin Azərbaycan hakimiyyətini tanıması haqqında indiyədək həll olunmamış məsələni sülh yolu ilə həll etmək istediklərini bildirdilər. Xosrov bəy Sultanovun yanına qurultay nümayəndələri ilə birgə erməni rəhbərləri də gəlmişdilər. Danışqlar iki gün davam etmiş və nəhayət danışqların mətninin aşağıdakı layihəsi əldə edil-

bernatorluğu nəzdində 6 nəfərdən: üç erməni və üç müsəlmandan ibarət şura təsis edilir. Millətlərə xüsusiyyətlərə malik bütün prinsiplial məsələlər əvvəlcə şurada müzakirə edilmədən həyata keçirilə bilməz. **Qarabağ erməniləri mədəni muxtariyyət hüququndan istifadə edir, Azərbaycan Respublikası hökuməti erməni milli şurasının fəaliyyətinə müvəkkil edilmiş ermənilər vasitəsilə nəzarət edir. Azərbaycan Respublikası hökuməti dağıdılmış müsəlman və erməni kəndlərinin tezliklə bərpa edilməsi işinə yardım göstərir” və s. Beləliklə, 1919-cu ilin yayında Azərbaycan Respublikasının Qarabağda suveren hüquqları bərpa**

mişdir: mövcud toqquşma cərəyanlarının Qarabağda məskunlaşmış xalqlar üçün fəlakətli olduğunu, Qarabağ məsələsinin istənilən həllində ermənilər və müsəlmanların birgə yaşamalı olacaqlarını nəzərə alaraq Qarabağ ermənilərinin 7-ci qurultayının 15 avqust 1919-cu il tarixli səhər iclasında Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə müvəqqəti razılığın əldə olunması haqqında qərar qəbul edildi. İyirmi altı bənddən ibarət həmin müqavilədə o cümlədən qeyd edilirdi: “Qarabağın, Şuşa, Cavanşir və Cəbra-

edildi. **Parisdə olan nümayəndələrə göndərilən məlumatda qeyd edilirdi: “Qarabağ məsələsi adlandırılan məsələ qəti şəkildə həll edildi...7-ci erməni qurultayında Qarabağ ermənilərinin nümayəndələri Azərbaycan hökumətinin hakimiyyətini tanımaq barədə general-qubernator Xosrov bəy Sultanovla saziş bağladılar.” Azərbaycan Respublikası hökuməti Qarabağda normal həyatın bərpa olunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi.**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə

Azərbaycanı işğal etməyə hazırlaşan bolşeviklərin sifarişi ilə qaldırılmış bu qiyam nəticəsində ermənilər Əsgəran qalasını ələ keçirə bildilər. Qarabağda ermənilərin törətdikləri separatçı qiyamlar və soyqırımı 1920-ci ilin aprel işğalı ərafəsində ölkənin şimal sərhədlərinin müdafiəsi işinə ağır zərbə vurdu və müstəqil dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edilməsini sürətləndirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra -

yaşadı. Xosrov bəy Sultanov Almaniyada Tibb Universitetində professor vəzifəsində işlədi.

1936-cı ildə Türkiyəyə qayıdan Xosrov Paşa bəy Sultanov Trabzonda məskunlaşdı. O, 1943-cü ildə Türkiyədə vəfat edib.

Əvvəllər onun məzarının Trabzonda olduğu düşünülürdü, lakin bu istiqamətdə aparılmış axtarışlar bir nəticə verməyib. 2015-ci ilin avqustunda tanınmış telejurnalist, şair-publisist Bəxtiyar Qaraca İstanbulda Azərbaycanın tarixi şəxsiyyətləri barədə sənədli film çəkərkən, Fəriköy məzarlığında olmuş və Xosrov bəyin məzarını da aşkarlamışdır. Xosrov bəy Sultanovun 1943-cü ildə İstanbul şəhərində vəfat etdiyi müəyyən edilib.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə adı qızıl hərflərlə yazılmış Xosrov bəy Sultanovun xidmətləri xalqımız tərəfindən heç vaxt unudulmur. Onun öz xalqı və dövləti qarşısındakı xidmətləri daim böyük hörmət və ehtiramla yad edilir.